

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 14

ERZURUM - 1999

**İKİ AKÂİD METNİ; el-Fıkhü'l-Ekber ile en-Nesefî Akâidî'nİN
MUHTEVA AÇISINDAN MUKAYESELİ BİR TAHLİLİ**

(47)

Doç.Dr.Mevlüt ÖZLER*

Akâid sahasında teslimiyeti, yani Kur'an-ı Kerim ile sahih Sünnet'te vârid olan müteşabih naslara Allah ve Resûl'ünün muradı üzere iman edip, bunların keyfiyetini araştırmamayı metod edinen ilk devir Selef âlimlerinin meydana getirdiği eserler küçük akide risaleleri halinde olmuştur. Bu risalelerde Ehl-i Sünnet akidesi umumiyetle veciz ifadeler halinde hulâsa edilir, mukabil görüşlere, itiraz ve münakaşalara yer verilmezdi¹.

Selefiyye metodu üzere ilk maruf olan eser Ebû Hanîfe (v.150/767)'nin el-Fıkhü'l-Ekber'idir².

I. EBÛ HANİFENİN el-FIKHU'L-EKBERİ

Ebû Hanîfe, Selefiyye'nin muasırlarından olmakla beraber, akaidde tamamen Selef metodunu benimsemiştir. İslâm Hukuku (Fıkıh) sahasındaki tefekkurâtından da anlaşılacağı üzere; Ebû Hanîfe akla ehemmiyet veren bir şahsiyettir. Onun bu tefekkür hususiyetini akaid sahasında da görmekteyiz. Bu sebeble el-Fıkhü'l-Ekber için, Selef metodundan Kelâm metoduna intikal özelliği taşıyan bir eser diye bahsetmemiz mümkündür³.

Abdulkâhir el-Bağdâdî (v. 429/1037), el-Fıkhü'l-Ekber'in yazılış gayesinin Kaderiyye'yi reddetmek olduğunu söylerken⁴, son devir araştırmacılarından Yusuf Ziya Yörükân'a göre, Ebû Hanîfe el-Fıkhü'l-Ekber'i devrine kadar akaidde dair çıkan bütün anlaşmazlıkları cevapladırınak sureti ile yazmıştır⁵.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Başkanı.

¹ Topaloğlu, Bekir, Kelâm İlmî-Giriş, İstanbul, 1981, s. 117.

² İzmirli, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1339-1341, I, 76, 105.

³ Topaloğlu, a.g.e., s. 47.

⁴ el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir, el-Fark beyne'l-Fırak, nşr. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd, Beyrut, tsz. (Dâru'l-Ma'rîfe), s. 363.

⁵ Yörükân, Yusuf Ziya, İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmâm A'zam Ebû Hanîfe, A.Ü.İ.F.D., sayı, 4, Ankara, 1952, s. 81.

"el-Fıkhü'l-Ekber" adının bir sistemi ifade ettiğini belirten Y.Z. Yörükân'a göre bu sistemde nakil esas alınıp, rey ve icihad ona tabi tutulur ki, işte "Fıkhü'l-Ekber" tabirini ilk defa bu mânâda kullanan ve bu mevzu üzerine eser yazan Ebû Hanîfe'dir⁶.

Ancak, el-Fıkhü'l-Ekber'in Ebû Hanîfe'ye nisbetinde şüphe edenler de vardır. Bunlardan bir kısmına göre, Ebû Hanîfe eserinde "cevher" ve "araz" gibi ıstılahlar kullanmaktadır ki bu ıstılahlar Ebû Hanîfe'den sonra Arapçaya tercüme edilen Felsefî ıstılahlardır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin bu ıstılahları kullanmış olması düşünülemez⁷.

Ancak Ebû Hanîfe'nin "cevher" ve "araz" gibi Felsefî ıstılahları kullanmış olması eserini ona ait olmamasını gerektirmez. Çünkü, her ne kadar Felsefe Ebû Hanîfe'den sonra Arapçaya tercüme edilmiş ise de onun zamanında bazı ıstılahlar, yazılı değilse bile, ağızdan nakil yoluyla nakledilmişlerdi. Ebû Hanîfe'nin de bu nakillerden istifade ile bu ıstılahları duymuş ve kullanmış olması mümkündür⁸.

el-Fıkhü'l-Ekber'in Ebû Hanîfe'ye aidiyyetinden şüphe edenlerden bazılarının ileri sürdükleri diğer bir husus da şudur : Ebû Hanîfe eserinde peygamberlerin mu'cizeleri ile evliyanın kerâmetinden bahsetmektedir. Fakat mu'cize ve kerâmet cinsinden olan hârikulâde olaylar ile, inkârcıların elinde meydana gelen "istidrâc" cinsinden olaylar arasındaki fark meselesi Ebû Hanîfe'nin devrinde münakaşa edilmemiştir. Bunların tartışma mevzuu yapılmaları Tasavvuf'un İslâm'da zuhuruyla olmuş ve o zaman Mütakellimler bu meselelerden bahsetmeye başlamışlardır⁹.

Birincisinde olduğu gibi bu ikinci itiraza da cevap verilmiştir. Şöyleki; Ebû Hanîfe'nin ele almış olduğu Kelâmî meselelerin hepsi Ehl-i Sünnet'e muhâlif olanları red için

⁶ Yörükân, a.g.e., s. 15.

⁷ Bkz. İblâğ, İnâyetullah, el-İmâmu'l-A'zam Ebû Hanîfe el-Mütakellim, baskı yeri belli değil, 1390/1971, s. 104.

⁸ İblâğ, a.g.e., s. 104.

⁹ İblâğ, a.g.e., s. 104.

olmamıştır. Aynı şekilde, onun incelediği mevzuların tümü kendi zamanında, halihazırda mevcut olan bir müşkili halletmek veya ortaya atılan iddia ve sualleri cevaplandırmak için de ele alınmamıştır. Bununla beraber onun elinde, ileride ortaya çıkacak müşkileri halletmek için bir plan ve proje de yoktu. Fakat o, gerek Fıkıh, fereke Kelâm meselelerinde Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan birtakım meselelerle ilgilenmiş ve onları çözme yoluna gitmiştir ki bu meselelerin hepsi kendi devrinin tartışılan hâdiseleri değildi. Öyle ise onun ele almış olduğu her meseleyi devrinde tartışılmış bir mesele olarak değerlendiremeyiz. Onun ele alıp incelediği bazı meseleler vardır ki onlar kendisinden uzun bir müddet sonra tartışılmıştır.

İşte Ebû Hanîfe'nin Kur'an ve Sünnet'ten hareketle inceleme konusu yaptığı meselelerin kendinden sonra tartışılmaya başlanmış olması, bundan dolayı tabiidir. Mu'cize, Kerâmet ve İstidrâc gibi konular da pek âlâ bu meselelerden olabilir¹⁰.

Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-Ekber'inde işlenen konuları, risalede ele alınış sırası üzere, başlıklar halinde şöyle sıralamak mümkündür¹¹.

İman esasları

Allah'ın Birliği

Allah'ın sıfatları

a. Zâtî sıfatlar

b. Fiilî sıfatlar

c. Haberi sıfatlar

Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesi

Kaza ve Kaderin mahiyeti

Fitrat meselesi

Halk ve Kesb

Peygamberlerin İsmeti

¹⁰ İblâğ, a.g.e., s. 104-105.

¹¹ el-Fıkhü'l-Ekber bir çok defalar basılmıştır. Biz bu incelememizde onun Aliyyü'l-Kâri şerhi, Mısır, 1323 baskısı sonunda yer alan (s. 167-170) baskısını esas aldık. Vereceğimiz sayfa numaraları bu baskıya aittir.

- Peygamberlerden sonra insanların fazilet sıralaması
 Mürtekib-i Kebîre konusu
 Mestler üzerine meshetmek
 Terâvih namazı
 İyi ve kötünün arkasında namaz
 Mu'cize, Kerâmet ve İstidrâc
 Rû'yetullah
 İman; tarifi, artma ve eksilmesi, "iman" ve "islâm"
 kavramları
 Allah'ın zâtı hakkındaki bilgimiz
 Peygamberlerin şefaati
 Mizan
 Havz
 Kıyamet günü hasımlar arasında kıyas
 Cennet ve Cehennem
 Münker-Nekir sualı
 Kabirde ruhun cesede iade edilmesi ve kabir azabı
 Haberi sıfatların bir başka dille ifadesi
 Allah'a yakın ve uzak olmanın hakikati
 Kur'an âyetleri arasında fazilet farkı
 Büyüklük ve fazilet yönüyle Allah'ın isimleri
 Hz.Peygamber (s.a.v.)'in çocukları
 Mi'râc
 Kıyâmet alametleri.

Ana başlıklar halinde böylece sıraladığımız konulara bakarak diyebiliriz ki; Ebû Hanîfe risalesinde akâid meselelerinin çoğunu bahis konusu etmiştir. Ancak risalede konular belli bir tertip üzere sıralanmamıştır. Bir mevzu ile alakalı konuların hepsi aynı yerde işlenmemiş, farklı yerlerde aynı meselenin değişik yönleri ele alınmıştır.

Ebû Hanîfe, ele aldığı konulara kısaca temas etmiş, meseleleri akli açıdan tartışmadığı gibi, nakli delillere de fazlaca yer vermemiştir. Risalede, biri Vahdâniyyet, diğeri Kelâm sıfatı,

bir diğeri genel anlamda sıfatlarla ilgili olmak üzere, toplam üç Kur'an âyeti zikredilmektedir¹². Bunların dışında nakli delile rastlanılmamaktadır. Bu durum göstermektedir ki, müellifin gayesi; Kelâmî mevzuları tartışmak değil, sahîh akîdeyi kısa ve özlü ifadelerle beyan etmektir.

Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-Ekber'inde hâkim olan üslub; Mu'tezile, Havâric, Kaderiyye ve Mürcie gibi fırkaların görüşlerini reddetmek ve doğru olan akîdeyi beyan etmekten ibarettir. Onun devrinde İmâmiyye, Cebriyye, Mu'tezile ve Mürcie'nin var olduğu¹³ nazarı dikkate alınır ve risalesini Kaderiyye'yi red için yazdığı görüşü¹⁴ hatırlanırsa bu metodu takip etmesinin sebebini daha iyi anlarız. Burada Ebû Hanîfe'nin, risalesinde, Kaderiyye, Mu'tezile¹⁵ ve Mürcie¹⁶den ismen bahsettiğine de işaret edelim.

Bazı araştırmacılar el-Fıkhu'l-Ekber'in nüshaları arasında birtakım farklar bulunduğunu kaydetmektedirler¹⁷. Meselâ; Hz.Peygamber (s.a.v.)'in anne ve babasının vefatından bahsedilirken, bir nüshada ماتا علي الفطرة "Fitrat üzere öldüler" diye yazılırken, diğeri bir nüshada ise ما ماتا علي الكفر "Küfür üzere ölmediler" yazılmış, başka bir nüshada ise ماتا علي الكفر "Küfür üzere öldüler" şeklinde yazılmıştır. Bu farklılıkların yazının özelliklerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir¹⁸. Ancak, bizim esas aldığımız nüshada olduğu gibi, risalenin bazı baskılarında ise bu konuya hiç temas edilmemiştir. Bu durum bu risalenin Ebû Hanîfe'ye nisbeti konusunda olduğu gibi, risalenin sahîh ve sağlam metninin ortaya çıkarılması hususunda da yeni ve ciddi bir çalışmanın yapılması zaruretine işaret etmektedir.

¹² Bkz. Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, el-Fıkhu'l-Ekber, Mısır, 1323, s. 167.

¹³ Bkz. İblâğ, a.g.e., s. 38-57.

¹⁴ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 363.

¹⁵ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

¹⁶ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 168.

¹⁷ Bkz. İblâğ, a.g.e., s. 102.

¹⁸ İblâğ, a.g.e., s. 102.

II. en-NESEFÎNİN AKÂİD METNİ

Araştırmacılar arasında yaygın olan kanaate göre Akâid Metni Necmeddîn Ömer en-Nesefî (v. 537/1142)'ye aittir. Ancak, eserin Burhaneddîn en-Nesefî (v. 687/1289)'ye ait olduğunu söyleyenler de vardır¹⁹. Bunlara göre, Hanefî fakihlerinden olan Ömer en-Nesefî Tefsir, Edebiyat ve Tarih âlimi olarak biliniyorsa da, kaynaklarda mütekellim olarak gösterilmemiştir²⁰. Ancak akâid metninin Ebu'l-Muîn en-Nesefî (v. 508/1115)'nin Tabsıratu'l-Edille'sinin bir fihristi durumunda olduğu nazarı itibara alınırca, böyle küçük ve delillerden tecrid edilmiş bir risalenin fazla bir Kelâm bilgisi gerektirmeyeceği ve bu tip eserlerin, ekseriya bu saha ile uğraşmamış kimseler tarafından yazıldıkları söylenmektedir²¹.

Fakat eserin Tabsıratu'l-Edille'nin bir fihristi durumunda olması, Ömer en-Nesefî'nin Kelâm bilgisi olmadığına değil, aksine onun bu saha ile ilgilendiğine ve bu kaynakları tetkik ettiğine bir delildir.

Nazma da çevrilmiş olan²² Nesefî Akâidi üzerine yazılmış bir çok şerh vardır. Bunların en çok tanınanı Sa'düddin et-Taftâzânî (v.793/1390)'ye aittir²³.

Yazıldığı tarihten itibaren İslâm dünyasında büyük bir rağbet gören Akâid Metni'nin bu şöhretini et-Taftâzânî'nin şerhine bağlayanlar olduğu gibi²⁴, bunun sebebini, onun İslâm akâidini tadrise uygun bir şekilde hulâsa etmiş olmasında görenler de vardır²⁵. 1843 yılında Cureton tarafından yapılan İngilizce tercümesi (The pillar of the creed) ile birlikte bu metin o tarihten bu yana Avrupa'da da tanınmıştır²⁶.

¹⁹ Topaloğlu, a.g.e., s. 130; Uludağ, Süleyman, Kelâm İlimi ve İslâm Akaidi, (Şerhu'l-Akaid tercümesi), İstanbul, 1982, s. 60.

²⁰ Topaloğlu, a.g.e., s. 130; Uludağ, a.g.e., s. 60.

²¹ Uludağ, a.g.e., s. 60.

²² Topaloğlu, a.g.e., s. 130; Uludağ, a.g.e., s. 61.

²³ Bkz. Topaloğlu, a.g.e., s. 130; Uludağ, a.g.e., s. 61'de 45 nolu dipnot; krs. Brockelmann, Carl, Geschichte Der Arabischen Litteratur, Supplementband, Leiden, 1937, I, 758 vd.

²⁴ Uludağ, a.g.e., s. 61.

²⁵ Topaloğlu, a.g.e., s. 130.

²⁶ Bkz. Wensinck, A.J., İslâm Ansiklopedisi, IX, 199, İstanbul, 1964, "Nesefî" mad.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi Akâid Metni'nde ele alınmış konuları başlıklar halinde zikrederim²⁷:

- Eşyanın hakikati
- İlim elde etme yolları
- Âlemin mahiyeti ve onu meydana getiren unsurlar
- Allah'ın sıfatları
- Kelâm sıfatı ve Kur'an
- Tekvîn-Mükevven ilişkisi
- Rû'yetullah
- İnsan ve fiilleri
- İstitâ'a meselesi ve Teklif-i Mâlâ yutâk konusu
- Ecel ve rızık meselesi
- Hidâyet ve dalâlet
- Aslah olanı yaratmak Allah'a vâcib midir?
- Kabir azabı
- Münker-Nekir suâli
- Ba's, Vezi, Kitap, Sual, Havz, Sırat
- Cennet ve Cehennem
- Kebîre meselesi
- Şefâat
- İmanın tarifi, artma ve eksilmesi
- İmande istishâ
- Said ve Şakî
- Nübüvvet meselesi
- Melekler, vasıfları ve vazifeleri
- Kitaplar
- Miracın keyfiyeti
- Evliyanın kerâmeti
- Dört büyük halifenin fazilet ve hilâfet sırası
- Hilâfetin müddeti

²⁷ Değişik baskıları bulunan Akâid Metni için biz et-Taftâzânî şerhi (Şerhu'l-'Akâid), İstanbul, 1310 h. baskısı sonunda yer alan metni esas aldık. Vereceğimiz sayfa numaraları bu baskıya aittir.

İmâmet meselesi

Ashaba karşı tavrımız

Mestler üzerine meshetmek

Kuldan mükellefiyet kalkmaz

Naşlar zahirleri üzere anlaşılmalıdır

Küfrü gerektiren birkaç davranış

Ma'dum şey midir?

Hayattakilerin ölümler için tasadduk ve duaları

Kıyâmet alâmetleri

Müctehidin ictihadında isâbet ve hatası

İnsanlar ve Melâike arasında fazilet sıralaması

III. İKİ METNİN MUKAYESESİ

el-Fıkhü'l-Ekber ve Akâid Metni'nin yukarıda başlıklar halinde verilen muhtevalarına baktığımızda görüyoruz ki Akâid Metni el-Fıkhü'l-Ekber'e nazaran daha tertipli ve düzenlidir. Metinde klasik Kelâm kitaplarında görülen konuların hemen hepsi ele alınmış ve metin bu tertip üzere yazılmıştır. Bu durum onun Tabsıratu'l-Edille'nin bir fihristi olduğu görüşünü doğrular mahiyettedir. Sonradan Kelâm kitaplarına girmiş olan imâmet meselesi ile yine sonraları kelâmî meselelere bir hazırlık ve başlangıç (giriş) mahiyetinde olmak üzere ele alınmış olan; eşyanın hakikati, ilim elde etme yolları ve âlemin mahiyeti gibi konuların el-Fıkhü'l-Ekber'de bulunmamasına karşılık Akâid Metni'nde yer alması, her iki müellifin yaşadıkları devrin özelliklerini aksettirmektedir.

Her iki metnin, birlikte görülen en belirgin özellikleri, ele aldıkları konuları kısa ve özlü ifadelerle, delilsiz olarak ele almış olmalarıdır. Yukarıda söylediğimiz gibi, el-Fıkhü'l-Ekber'de üç âyet delil olarak zikredilirken, Akâid Metni'nde, peygamberlerin sayısından bahsedilirken, yalnız bir âyete yer verilmekte²⁸ bunun dışında hiç bir nakli delil zikredilmemiştir.

²⁸ Bkz. en-Nesefi, Ömer, Metnu'l-Akâid, İstanbul, 1310 h., s. 10.

Bu iki eserin muhtevasını birlikte karşılaştırdığımız zaman, aşağıda sıralanan konuların her iki metinde birlikte ele alındığını görürüz:

- Allah'ın sıfatları
- Kur'an'ın mahluk olup olmadığı
- İnsanın fiillerinin yaratılması
- Kabir azabı
- Münker-Nekîr suâli
- Vezin ve Havz
- Peygamberlerin şefaati
- Cennet ve Cehennem
- İman; tarifi, artma ve eksilmesi
- Mi'rac
- Evliyanın kerâmeti
- Dört büyük halifenin fazilet sıralaması
- Mestler üzerine mesh
- Kıyamet alâmetleri
- Kebîre meselesi

Bu konular her iki risalede birlikte işlenmiş olmakla beraber, yine de meselelerin ele alınışları açısından aralarında farklar vardır. Şimdi bu konuları teker teker ele alarak her iki müellifin bu konulara nasıl yaklaştıklarını görelim:

1- Allah'ın Sıfatları :

Ebû Hanîfe Allah'ın sıfatlarını Zâtî ve Fiilî sıfatlar diye iki kısma ayırıp sayarken²⁹, böyle bir taksimi en-Nesefî de göremiyoruz. Sıfatlar konusunu işlerken Ebû Hanîfe "şey" tabirine temasla, Allah'a "şey" denilebileceğini, fakat O'na "şey" denmesinin diğer eşyâ manâsına alınamayacağını ifade ederek şöyle demektedir: Allah'a "şey" demenin manâsı; cisim, cevher, araz olmaksızın ve zâtının mahiyetini tarif etmeden O'nun

²⁹ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

zıttının, eşinin ve benzerinin olmadığını söyleyerek Allah'ın varlığını isbat etmektedir³⁰.

en-Nesefî Akâid Metni'nde böyle bir manâda "şey" tabirinden bahsetmez. Yalnız o, ma'dum (yok) un "şey" olmadığını ifade etmekle yetinir³¹.

Zât-Sıfat ilişkisi konusunda da iki müellif arasında yaklaşım vardır. en-Nesefî, sıfatların Zât'ın ne aynı ne de gayrı olduklarını *وهي لا هو ولا غيره* ifade ederken³² Ebû Hanîfe bumeseleye temas etmemektedir. Yalnız o, sıfatların ezeli olduklarını belirtir ve sonradan yaratılmadıklarına işaret eder. Ona göre, Allah'ın sıfatlarının yaratılmış veya sonradan olmuş olduklarını söyleyen ile bu hususta şüphe veya tereddüt eden kimse Allah'ı inkâr etmiş olur³³.

Sıfatlar bahsinde iki müellif arasında görülen diğer bir fark da Haberî sıfatlar meselesidir. en-Nesefî'de yer almayan bu konuda Ebû Hanîfe şunları söylemektedir : "Kur'an'da zikredildiği şekilde Allah'ın eli, yüzü ve nefsi vardır. Bunlar, Allah'ın, keyfiyetleri bilinmeyen, sıfatlarıdır. El'den maksat; Allah'ın kudreti veya nimetidir denilemez. Çünkü böyle söylemek, Allah'ın bu sıfatlarını iptal etmektir ki bu, Ehl-i Kader ve İ'tizâl'in sözüdür³⁴.

Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, Haberî sıfatlar konusunda Selef'in metodunu benimsemiş ve te'vile taraftar olmamıştır. Bu sıfatlar üzerinde herhangi bir yorum yapmayan Ebû Hanîfe bunların, Allah'ın, keyfiyetleri bizce bilinmeyen, sıfatları olduğunu ifade eder.

Sıfatlar konusunu işlerken en-Nesefî Tekvîn sıfatına özel bir yer vererek, bu konuyu müstakil olarak inceler³⁵. Buna göre Tekvîn Allah'ın ezeli bir sıfatıdır ki Allah âlemi onunla

30 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

31 Bkz. en-Nesefî, a.g.e., s. 15.

32 Bkz. en-Nesefî, a.g.e., s. 4.

33 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

34 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

35 Bkz. en-Nesefî, a.g.e., s. 5.

yaratmıştır. Tekvînin mükevven (yaratılan şey) den ayrı olduğunu söyleyen en-Nesefî böylece Mâturîdiyye ile Eş'ariyye arasında ihtilaf mevzuu olan bir konuya³⁶ özel bir yer vermiş ve bu meselede Mâturîdî görüşü benimsenmiştir. Bu durum, Akâid Metni'nin mezhep ihtilaflarının etkisi altında yazıldığını göstermektedir.

2- Kur'an'ın Mahluk Olup Olmadığı Meselesi :

Bu konuda her iki risalede de Kur'an'ın tarifi yapılmakta ve mahluk olmadığı kaydedilmektedir³⁷. Ancak Ebû Hanîfe meseleye biraz daha geniş yer vermekte ve bizim Kur'an'ı okuyup yazmamızın mahluk olduğunu belirterek, Kur'an'da bazı peygamberler ve sair insanlardan hikâyeye yoluyla nakledilen sözlerin, onlara ait olması yönüyle mahluk ve muhdes, fakat bunların Allah kelâmı olması cihetiyle gayri mahluk ve kadim olduğunu ifade etmektedir³⁸.

Kur'an âyetlerini iki kısımda mütâlaa eden Ebû Hanîfe, âyetlerin hepsinin Allah Kelâmı olmaları itibariyle aynı fazilete sahip olduklarını, fakat bunlardan bir kısmının zikredilen konu sebebiyle ikinci bir fazilete sahip bulduklarını söylemektedir³⁹.

en-Nesefî zikredilen bu mevzulardan hiçbirine temas etmemektedir.

3- Rûyetullah :

Her iki müellif de Allah'ın âhirette müminler tarafından görüleceğine işaretle, bu görmeye mekân, mesafe, teşbih ve keyfiyetin sözkonusu olmayacağını ifade etmektedirler⁴⁰.

³⁶ Bkz. Şeyhzâde, Abdurrahim b. 'Ali, Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid, Mısır, 1317 h., s. 17-19.

³⁷ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167; en-Nesefî, a.g.e., s. 5.

³⁸ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 167.

³⁹ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 170.

⁴⁰ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169; en-Nesefî, a.g.e., s. 5-6.

en-Nesefî ayrıca rü'yetullahın aklen caiz ve naklen vacip olduğunu belirtmektedir⁴¹.

4- İnsanın Fiillerinin Yarattılması :

Ebû Hanîfe, bu konudan bahsederken "halk" tabiriyle birlikte "kesb" ifadesini de kullanır. Ona göre kulların bütün fiillerini Allah yaratır, insan ise onları kesbeder. Fakat müellif kesbi tarif etmez. Ona göre herşey Allah'ın kaza ve takdiri ile olmaktadır. Ancak iyilik cisinden olan fiillerde Allah'ın emri rıza ve muhabbeti olmakla birlikte, isyan nevinden olanlarda O'nun emir, rıza ve muhabbeti yoktur, sadece kaza ve takdiri vardır⁴².

en-Nesefî bu konudan bahsederken "kesb" tabirini kullanmaz. Ona göre de kulların bütün fiillerini yaratan Allah'tır. Bununla beraber, insanın ihtiyâri fiilleri vardır ki insan bu ihtiyâri fiillerinden ötürü sevab veya azaba hak kazanır. Ona göre de güzel olan fiillerde Allah'ın rızası mevcuttur⁴³.

İnsanın iradesinden bahsederken Ebû Hanîfe, sadece "meşiet" tabirini kullanırken⁴⁴, en-Nesefî "meşiet" le birlikte "irade" tabirini de kullanmaktadır⁴⁵. Ancak müellif bu iki tabirin birbirlerinden farklı olup olmadıklarına işaret etmediği gibi, metinde bizi böyle bir kanaate götürebilecek herhangi bir ifade de yoktur.

5- Kabir Azabı ve Münker-Nekîr Sualî :

Her iki risalede de kabir azabının hak olduğu ifade edilerek, kâfirler ve günahkâr müminler için kabir azabının varlığından bahsedilir⁴⁶. en-Nesefî, aynı zamanda tâat ehlinin kabirde nimetlendirileceğine de işaret etmektedir⁴⁷.

⁴¹ en-Nesefî, a.g.e., s. 5.

⁴² Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 168.

⁴³ en-Nesefî, a.g.e., s. 6.

⁴⁴ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 168.

⁴⁵ en-Nesefî, a.g.e., s. 6.

⁴⁶ Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169; en-Nesefî, a.g.e., s. 7.

⁴⁷ en-Nesefî, a.g.e., s. 7.

en-Nesefî'nin bir şey söylememesine karşılık, Ebû Hanîfe kabir azabının keyfiyetine işaretle, kabirde ruhun cesede iade edileceğini ve böylece, ölen insana Münker-Nekîr meleklerinin soru soracaklarını kaydeder⁴⁸.

en-Nesefî Münker-Nekîr suali ve kabir azabı ile nimetinin sem'i delillerle sabit olduğunu söyler, ancak bu delilleri zikretmez⁴⁹.

6- Vezn ve Havz :

Bu iki şeyin mahiyetinin ne olduğunu belirtmeden, her iki müellif Vezn ve Havz'ın hak olduğunu ifade etmektedirler⁵⁰. Ancak Ebû Hanîfe amellerin "Mizan" denen bir şeyle tartılacağını söyler ve "Havz" ın Hz.Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğunu belirtir⁵¹.

7- Şefaât :

Ebû Hanîfe yalnız Hz.Peygamber (s.a.v.) ile diğer peygamberlerin şefaâtından bahsederken⁵², en-Nesefî peygamberlerle birlikte "ahyâr" (seçkin kimseler) ın da şefaât edeceğini ifade eder⁵³. Ebû Hanîfe'nin anlayışına göre Hz.Peygamber (s.a.v.) hem küçük hem de büyük günah sahiblerine şefaât edecektir⁵⁴.

8- Cennet ve Cehennem :

Her iki müellif Cennet ve Cehennem'in şu anda mevcut olduklarını ve bunların ne kendilerinin ne de içindekilerin yok olacağını, yani her iki mekânın da ebedî olduğunu belirtirler⁵⁵.

48 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169.

49 en-Nesefî, a.g.e., s. 7.

50 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169; en-Nesefî, a.g.e., s. 7.

51 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169.

52 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169.

53 en-Nesefî, a.g.e., s. 8.

54 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169.

55 Bkz. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 169; en-Nesefî, a.g.e., s. 8.

9- İman Meselesi :

Ebû Hanife ve en-Nesefî imanın tarifi hususunda müttefiktirler. Buna göre iman; ikrar ve tasdikten meydana gelmektedir.

İnanılacak şeyler (mü'menün bih) cihetiyle değilse bile, yakın ve tasdik bakımından imanın artıp eksileceğini söyleyen Ebû Hanife'ye göre, müminler iman ve tevhîd bakımından eşit, fakat amellerde birbirlerinden farklıdır.

en-Nesefî de bu konuda aynı görüştedir. Ona göre de iman artıp eksilmez, ama ameller artar ve eksilir⁵⁶.

İman ve İslâm kelimelerinin lügat bakımından farklı olduğunu belirten Ebû Hanife'ye göre, imansız İslâm, İslâmsız iman olamaz. Bunlar, bedene nisbetle, göğüsle sırt gibidirler. Din ise iman, İslâm ve şeriatın hepsine birden verilen genel isimdir⁵⁷.

en-Nesefî bu konuya kısaca temas ederek sadece iman ile İslâmın bir olduğuna işaretle yetinir⁵⁸.

10- Mi'rac :

Mi'rac'ın keyfiyeti hakkında bilgi vermeyen Ebû Hanife onun hak olduğunu ifadeyle, mi'racı reddedip kabul etmeyenin bidatçı ve sapık olduğunu söyler.

en-Nesefî bu konuya biraz daha açık ifadelerle yaklaşır. Ona göre, Mi'rac, uyanık halde ve cismen vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) önce şemâya oradan Allah'ın dilediği yüceliklere yükseltmiştir⁵⁹.

11- Kerâmet :

Evliyanın kerâmetinin hak olduğunu bildiren Ebû Hanife, İblis, Firavun ve Deccal gibi Allah düşmanlarının elinde

⁵⁶ Bkz. Ebû Hanife, a.g.e., s. 169; en-Nesefî, a.g.e., s. 8.

⁵⁷ Bkz. Ebû Hanife, a.g.e., s. 169.

⁵⁸ en-Nesefî, a.g.e., s. 9.

⁵⁹ Bkz. Ebû Hanife, a.g.e., s. 170; en-Nesefî, a.g.e., s. 10-11.

birtakım olağanüstü hallerin olmuş olabileceğini, fakat bunlara ne mu'cize ne de kerâmet denilebileceğini söyler. Bu tip hâdiselere Kazâ-i hâcet (ihtiyacın giderilmesi) denildiğini ifade eden Ebû Hanife, bundan maksadın, istidrâc (mühlet vermek) ve cezalandırmak olduğunu belirtir. Çünkü bu suretle onlar azgınlık ve küfürlerini artırır⁶⁰.

İstidrâc nevinden hadiselerden bahsetmeyen en-Nesefî'ye göre Kerâmet; adetin (alışagelmışin) hilafına bir hal olup "veli" den meydana gelir. Ancak herkes veli olamaz, veli olabilmenin şartı vardır, o da dinde samimi olmaktır. Dinde samimi olmak ise bağlı bulunduğu resulün risaletini ikrarla olur. en-Nesefî kerâmete misaller de verir. Mesela, kısa bir sürede uzun bir mesafeyi katetmek, ihtiyac anında yiyecek ve giyeceğin ortaya çıkması, havada ve suda yürümek, cansızların ve hayvanların konuşması ve benzeri şeyler birer kerâmettir. en-Nesefî'ye göre velinin kerâmeti bağlı bulunduğu peygamberin bir mu'cizesidir⁶¹.

12- İnsanların Fazilet Sırası :

Sadece dört büyük halifenin fazilet derecesinden bahseden Ebû Hanife onların en faziletlisinin Hz.Ebû Bekir olduğunu, sora sırasıyla Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali'nin geldiğini kaydederek, bunların hepsinin hak üzere, hakla beraber olduklarını aralarında fark gözetmeksizin hepsinin dost edinildiği ve ashabın hepsinin sadece hayırla yad edildiklerini söyler.

en-Nesefî'de bu tertibi aynen kabul ederek, onları hilafet sırasının da böyle olduğunu belirtir⁶².

İnsanlarla melekler arasındaki fazilet durumundan da bahseden en-Nesefî'ye göre, insanlardan peygamber olanlar meleklerin peygamberlerinden; meleklerin peygamberleri de

⁶⁰ Bkz. Ebû Hanife, a.g.e., s. 169.

⁶¹ en-Nesefî, a.g.e., s. 11.

⁶² Ebû Hanife, a.g.e., s. 168; en-Nesefî, a.g.e., s. 11-12.

umum insanlardan umum insanların hepsi de peygamber olmayan meleklerin tümünden üstündür⁶³.

13- Mestler Üzerine Meshetmek :

Aslında fikhî bir mesele olan bu konuya her iki müellif de risalelerinde temas etmektedirler. Ehl-i Sünnet ile Şî'a arasında ihtilâflı bir mevzu olan bu meseleye her iki müellifin temas etmiş olmaları bu iki ekol arasında eskiden beri sürüp gelen tartışmanın bir tezahürü olsa gerekir. Mestler üzerine meshin kabulü bir bakıma, bu konudaki sünete ittiba yoluyla Şî'a'ya muhalâfetin bir sembolü olmuştur.

Ebû Hanîfe mestler üzerine meshetmenin sünnet olduğunu ifade ederken; en-Nesefî gerek sefer halinde, gerekse mukim iken meshin caiz olduğunu söyler⁶⁴.

14- Kıyamet Alametleri :

Ebû Hanîfe ve en-Nesefî bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den haber verilen kıyamet alametlerinin gerçek olduklarını ve vuku bulacağını ifade ederler. Bunlar; Deccal, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkması, Dabbetü'l-Ard'ın zuhuru, güneşin batıdan doğması ve Hz. İsâ'nın semâdan inmesi ve benzeri hâdiselerdir. Ancak her iki risalede de bunların mahiyetlerinin ne olduğu hususunda bilgi verilmemektedir⁶⁵.

15- Kebîre Meselesi :

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşleri daha çok Mu'tezile ve Mürcie'nin iddialarını red mahiyetindedir. Bu konuyu işlerken o, Mürcie'den isim olarak da bahseder. Ona göre, büyük günah bile olsa bir müslüman işlediği günahtan dolayı, onu helâl saymadıkça tekfir edilemez. Dolayısıyla bu insan mümindir; ondan iman ismi kaldırılamaz. Bu konuda Mürcie ve Mu'tezile'nin iddialarını cevaplandıran Ebû Hanîfe şunları söyler: Günahların mümine zarar vermediğini ve günahkâr

⁶³ en-Nesefî, a.g.e., s. 15.

⁶⁴ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 168; en-Nesefî, a.g.e., s. 14.

⁶⁵ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 170; en-Nesefî, a.g.e., s. 15.

müminin Cehennem'e girmeyeceğini söylemediğimiz gibi, dünyadan imanlı olarak ayrılan kimsenin, fâsık bile olsa, Cehennem'de ebedî kalacağını da söylemeyiz. Ayrıca Mürchie'nin dediği gibi, iyiliklerimizin makbul ve kötülüklerimizin affolunacağını da söylemeyiz. Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimse şartlarını yerine getirerek ve onu ibtal eden manâ ve kusurlardan uzak bir amel yapar, ayrıca, amelini küfür ve irtidatla ibtal etmez; böylece mümin olarak dünyadan ayrılırsa Allah onun amelini boşa çıkarmaz, onu kabul eder ve sahibini mükâfatlandırır. Şirk ve küfür hariç diğer günahları işleyen kimse bunlardan tevbe etmeden, mümin olarak ölürse, o kimsenin durumu Allah'ın iradesine kalmıştır. Allah dilerse onu ateşle cezalandırır, dilerse hiç azab etmeden affeder⁶⁶.

Bu konuda en-Nesefî Ebû Hanîfe ile aynı kanaattedir. Ona göre Allah, şirk hariç küçük-büyük her günahı dilediği kimseden affeder. Bununla beraber O'nun küçük günah sahibini cezalandırması ve büyük günah sahibini -onu helal saymadığı müddetçe- affetmesi de caizdir⁶⁷.

Her iki risalede birlikte işlenen belli başlı konuları anahatlarıyla böylece mukayese ettikten sonra şunu söyleyebiliriz: Her iki müellif hemen bütün konularda aynı şekilde düşünmektedirler. en-Nesefî'nin bir Mâturîdî olduğu ve Mâturîdiyye'nin fikirlerinin esasta Ebû Hanîfe'ye istinad ettiği hatırlanırsa böyle bir ittifakın tabii olacağı anlaşılır.

Ancak, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, her iki eserin tertibi birbirlerine nazaran değişiktir. en-Nesefî Kelâm ilminin ana meselelerini tertibli bir şekilde hulâsa edip özetlerken, Ebû Hanîfe, risalesinde kendisince ehemmiyet arz eden meseleleri, devrin ihtiyaçlarını da dikkate alarak daha özlü bir biçimde işlemiştir.

Bunun dışında, her iki müellifin değişik konulara farklı şekilde ağırlık verdikleri görülmektedir. Böylece Ebû Hanîfe'nin risalesinde daha geniş olarak işlenen bir mevzu en-Nesefî'de kısaca yer almıştır. Bunun aksi de varıddir. Bu durum

⁶⁶ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 168-169.

⁶⁷ en-Nesefî, a.g.e., s. 8.

müelliflerin şahsi tercihleriyle alakalı olmakla beraber, herhalde daha çok yaşadıkları dönemin özelliklerini aksettirmektedir. Böylece biz bu iki müellifin döneminde hangi konuların daha fazla tartışıldığını öğreniyoruz.

Şimdi Ebû Hanîfe ve en-Nesefî'de birbirlerine kıyasla tek başına ele alınan, yani risalelerden birinde mevcut olup diğerinde bulunmayan konuları başlıklar halinde vereceğiz.

Ancak, burada şunu belirtelim ki, başlıklarını vereceğimiz bu konuların bir kısmı muhteva itibariyle, yukarıda her iki risalede birlikte zikredilen konular başlığında verdiğimiz mevzulardan birisiyle, uzaktan veya yakından ilgili olabilir ve belki orada zikredilen konular arasında yer alabilir, dolayısıyla vereceğimiz konu başlıkları fazla görülebilir. Ancak biz, ne şekilde olursa olsun, risalelerden birinde bulunup, diğerinde muhteva olarak geçmeyen mevzuları müstakil olarak ele aldık ve bu düzenlemeyi ona göre yaptık.

A- EBÛ HANİFE'NİN el-FİKHUL-EKBER'inde Bulunup, en-Nesefî'nin Akaid Metni'nde Bulunmayan Konular :

İman esasları

Allah'ın birliğinin hakikati

Haberî sıfatlar

Kaza ve kaderin mahiyeti

Fıtrat meselesi

Peygamberlerin ismeti

Terâvîh namazı

İstidrâc

Allah'ın zatı hakkındaki bilgimiz

Kıyamet günü hasımlar arasında kısas

Kabirde ruhun cesede iade edilmesi

Haberî sıfatların bir başka dille ifade edilmesi

Allah'a yakın ve uzak olmanın hakikati

Kur'an-ı Kerim'in âyetleri arasında fazilet farkı

Allah'ın isim ve sıfatları arasında fazilet yönünden fark var mıdır?

Hz.Peygamberin çocukları

İtikâdî bir müşkil ile karşılaşan kimsenin yapması gereken şey...

B- en-NESEFÎ'NİN AKÂİD METNİ'nde Bulunup Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-Ekber'inde Bulunmayan Konular :

Eşyanın hakikati, ilim elde etme yolları (Bilgi kaynakları)

İlham bilgi kaynağı mıdır?

Âlemin mahiyeti ve onu meydana getiren unsurlar

Tekvîn sıfatı

İstıtâ'a meselesi

Teklif-i mâ lâ yutâk

Ecel ve rızk meselesi

Aslahı yaratmak Allah'a vacip midir?

Ba's-kitap, sual, sırat

Saîd ve şakî

Peygamberlerin gönderilmelerindeki hikmet

Peygamberlerin sayısı ve en faziletlisi

Melekler, özellikleri ve vazifeleri

Kitaplar

Hilafetin müddeti

İmamet meselesi

Hurma nebızinin hükmü

Veli ile nebî arasındaki derece farkı

İnsandan mükellefiyetler hiçbir zaman kalkmaz

Naslar zahirleri üzere anlaşılır

Küfrü gerektiren birkaç davranış

Ma'dum (yok) "şey" değildir

Hayattakilerin ölümlere sadaka ve duası

Müctehidin hata ya da isabet etmesi

İnsanlar ve melâike arasında fazilet sıralaması